

5. Лист уповноваженого Ради у справах РПЦ у Рівненській області П. Дубовика уповноваженому Ради по УРСР Г. Пинчуку, № 122-07, 15 серпня 1958 р. // ДАРО. — Ф. Р-204. — Оп. 11. — Спр. 110. — Арк. 232–233.
6. Літопис УПА. — Львів: Літопис, 1992. — Т. 9. — Кн. 2: Українська Головна Визвольна Рада. Документи, офіційні публікації, матеріали. — 271 с.
7. Пащенко В. Православ'я в новітній історії України. — Полтава, 1997. — Част. I — 356 с.
8. Саган О.Н. Вселенське православ'я: суть, історія, сучасний стан. — Київ: Світ Знань, 2004. — С. 3.
9. Список братии Почаево-Успенской лавры по состоянию на 1-е декабря 1953 года // ДАТО. — Ф. 148. — Оп. 2. — Спр. 49. — Арк. 23.
10. Федорів Ю. Історія церкви в Україні. — Торонто, 1964. — 362 с.

SUMMARY

Zajchuk Wolodymyr

Orthodox Church clergy and Volhynia under Soviet reality

The church takes an appreciable place in political, cultural and social and economic lives of the Ukrainian people. The twentieth century has given endurance examples in belief and a love for the neighbour. The sample of sacrificial and disinterested service of Bogovi, to the native people the life and works of orthodox clergy after all they in word and deed is transferred cargoes Soviet totalitarian systems and did not betray to vicarial calling.

Людмила Іваннікова,

кандидат філологічних наук,

*докторант Інституту мистецтвознавства, фольклористики
та етнології ім. М. Т. Рильського*

РОЛЬ ПРАВОСЛАВНОГО ДУХОВЕНСТВА У ФОЛЬКЛОРИСТИЧНИХ ТА ЕТНОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ

Автор статті повідомляє, що в середині XIX ст. православні священики записували народні пісні, легенди, повір'я, звичаї та обряди Південної України, здійснювали історико-етнографічні описи містечок і сіл цього регіону.

Ключові слова: історія фольклористики, звичаї, вірування, православне духовенство.

Чимало українських фольклористів та етнографів, як свідчать біографічні дані, були або представниками духовенства (священиками, дияконами), або вихідцями зі священичих родин, або мали духовну освіту на рівні семінарії чи академії. Досить назвати прізвища Івана Білецького, Михайла Білінського, Івана Вагилевича, Софронія Витвицького, Якова Головацького, Марка Грушевського, Юрія Жатковича, Івана Крамаренка, Ореста Левицького, Миколи Леонтовича, Данила Лепкого, Єрофея Лобачевського, Семена Любарського, Олександра Митрака, Миколи Нодя, Петра Огієвського-Охотського, Івана Огієнка, Антона Петрушевича, Степана

Руданського, Анатолія Свидницького, Аполлона Сендульського, Митрофана Симашкевича, Юхима Сіцінського, Ксенофонта Сосенка, Миколи Теодоровича, Маркіяна Шашкевича, Саламона Щасного та багатьох ін., відомих і мало відомих подвижників українознавства. Навіть із цього короткого списку видно, що роль духовенства в піднесенні української етнографії та фольклористики може бути темою окремого наукового дослідження. Живучи в морально-духовному середовищі, важливу роль в якому відігравала Православна Церква, українські вчені прямо чи опосередковано пов'язували з нею своє життя. Безперечно, ніхто з них не уявляв своєї наукової діяльності без журналу «Киевская старина», засновником якого і багаторічним редактором 1882–1887 був професор Київської духовної академії Ф. Г. Лебединцев (1828–1888). Не варто навіть сперечатися про організаторське та просвітницьке значення цього часопису – його публікації залишаються авторитетними й дотепер, рівних йому практично немає. Тож, як би не применшували нині роль духовенства в розвитку української науки і культури, все ж очевидно, що внесок його неоціненний, хоч досі ще не осмислений. У нашій публікації, за браком обсягу статті, ми обмежимося лише Півднем України.

Першою в науці етнографічною розвідкою про походження, етнічні особливості та звичаї запорозьких козаків уважають Густинський літопис, а саме його розділ «О козаках» [16]. Учені припускають, що він написаний приблизно 1620 р. і що його автором міг бути видатний православний богослов, архимандрит Києво-Печерської лаври Захарія Копистенський (+1627 р.). Певною мірою торкався звичаїв Півдня України, зокрема козацтва, у своїх подорожніх записках арабський мандрівник Павло Алепський [17].

Двічі приїздив на Запорожжя для збору милостині ієромонах Полтавського Хрестовоздвиженського монастиря, відомий церковний діяч і письменник Лука Яценко-Зеленський (1729–1807). Із зацікавленням спостерігаючи за козацьким життям, він описав побачене зокрема новорічні звичаї й обряди на Січі. У цьому контексті згадано навіть якусь «козацьку оперу» – не виключено, що це був різвяний вертеп. Яценко-Зеленський подав й інші відомості з життя козаків – про старцтво на Січі, про вірування запорожців, про їхні похоронні звичаї, про розбійництво, про суд і кару. На сторінках записок трапляються прислів'я, уривки пісень, народні оповідання, легенди, зокрема про чуму на Січі. Записки Яценка-Зеленського опублікував 1915 р. Д. І. Яворницький [23].

Досліджуючи історію фольклористики Півдня України, неможливо оминати увагою постать архієпископа катеринославського, херсонського і таврійського Гавриїла (Розанова) (1781–1858). Саме він поклав початок краєзнавчим та історико-археографічним дослідженням Катеринославщини. Д. І. Яворницький назвав його першим дослідником історії Південної України. З 1822 до 1937 р. Гавриїл був архієпископом у Катеринославі, а з 1837 до 1848 – в Одесі. Багато зробив він для розвитку освіти, культури, духовності краю – першим розібрав церковні й монастирські архіви, організував краєзнавчу роботу серед священнослужителів, які писали нариси з історії окремих церков і монастирів, спогади про важливі історичні події. Під час подорожей єпархією владика зустрічався з простими людьми, записував легенди, перекази, спомини старожилів, вважаючи усе це вартим уваги історичним джерелом. Пізніше ці записи використовував у

своїх історичних працях. Зібрані усні історичні свідчення лягли в основу книги оповідань колишнього запорожця М. Л. Коржа (1731–1835), розповіді якого Гавриїл закінчив записувати 1831 р. Звичайно, це не фольклорні записи в прямому розумінні, адже вони здійснені російською мовою, однак їх і досі вважають першими записами народної творчості Півдня України, поряд із «Запорожской стариной» І. І. Срезневського. Гавриїл систематизував оповіді М. Л. Коржа, додав до них наукові коментарі й опублікував їх — спочатку в «Журнале Министерства народного образования» (1836, кн. 5; 1839, кн. 2), а згодом і окремою книгою (Одеса, 1842) під назвою «Устное повествование бывшего запорожца жителя Екатеринославской губернии и уезда, селения Михайловки, Никиты Леонтиевича Коржа». Тут знаходимо перекази про с. Михайлівку, спогади Коржа про своє життя, розповіді про запорозькі звичаї й обряди, юридичні звичаї, про руйнування Січі, про стародавні запорозькі поселення і про заснування м. Катеринослава. Книга архієпископа Гавриїла – цінне джерело до історії запорозького козацтва. Крім того, він видав ще сім наукових розвідок з історії краю, головною з яких є «Очерк повествования о Новороссийском крае из оригинальных источников почерпнутый» (1857). Владика мав великий вплив на формування наукових інтересів А. О. Скальковського й інших істориків краю (Я. П. Новицького та Д. І. Яворницького) як один із засновників Одеського товариства історії і старожитностей [1, 2, 5].

Велику організаторську роль у розвитку української етнографії та фольклористики відіграло створене 1845 р. Російське географічне товариство. Перш за все його члени розробили наукові програми зі збирання фольклорно-етнографічних матеріалів, які були оприлюднені в усіх губернських та єпархіальних відомостях і вказували, як, що і від кого записувати, куди надсилати записи. І вже наприкінці 1840-х років до РГТ почали надходити записи усних джерел, у т. ч. від священнослужителів [3, с. 132]. Як повідомляв В. Ф. Горленко, по 50 примірників етнографічної програми РГТ було розповсюджено по всіх українських губерніях через єпархіальних архиєреїв, а пізніше — ще 30, щоб задовольнити потребу всіх охочих. З цього часу по всій Україні розпочалася систематична збирацька робота, в якій активну участь брали сотні людей, в т. ч. і священнослужителі. Так з'явилися десятки описів культури, побуту, звичаїв, фольклору окремих населених пунктів, власне, перші монографічні дослідження регіонів України. Чимало таких описів було надруковано у місцевій періодиці, зокрема в Катеринославських та Херсонських губернських і єпархіальних відомостях. Характерні в цьому плані публікації священників М. Косовського, М. Чемени, Г. Дубинського, В. Никифорова, П. Чеховича, В. Лобачевського та ін. Цінні статті Д. Кульчицького та М. Косовського. Д. Кульчицький зібрав 126 повір'їв та вірувань, що стосуються народження дитини, похоронних обрядів і звичаїв, а також пов'язані з днями тижня, з народним побутом, ворожінням на Івана Купала тощо [13]. М. Косовський зафіксував народні повір'я, пов'язані з православними церковними таїнствами, Євангелієм, царськими вратами іконостасу, священним саном духівника, подав уявлення про різні хвороби, розповів про святкування Колодія на Сиропусному тижні [6].

Подібна до попередніх публікація іншого херсонського священника М. Чемени, де також розглянуто церковні таїнства (шлюб, елеосвячення, сповідь) й атрибути (свіча) в системі міфологічних уявлень українців [21].

Автори фольклорно-етнографічних і статистичних описів сіл, містечок, парафій, волостей намагались охопити весь матеріал, наявний у певній місцевості. Першим таким комплексним дослідженням можна назвати видання Таврійського губернського статистичного комітету, здійснене на основі матеріалів, зібраних І. Олейніковим у Петропавловській церковній парафії Бердянського повіту, до складу якої входили тоді села Петропавлівка, Новомихайлівка, Скелевата і Сільце Зелене. Як зазначено у передмові, більшість мешканців цієї парафії – українці. Автор інформував, що описані ним звичаї, характерні для всього населення не лише Бердянського, а й Мелітопольського та Дніпровського повітів [15]. У розвідці подано описи обрядів колядування і щедрування, дитячі та християнські колядки і щедрівки, опис купальського обряду, опис весілля з піснями, дитячі та дорослі забави, українські народні пісні, прислів'я, прикмети, народні уявлення про грім і блискавку, вірування в русалок, домовиків, відьом та мерців. Під час запису автор дотримувався точної фіксації південноукраїнського говору.

Свого апогею дослідницька праця у цьому напрямку досягла в 70-х роках XIX ст., коли проводилася і мала значний резонанс в Україні експедиція П. П. Чубинського. Тоді з'явилися друком праці таких священнослужителів як Григорій Дубинський, Василь Никифоров, Павло Чехович. Це справжні наукові дослідження, виконані на високому рівні, адже їхні автори збирали не тільки фольклорно-етнографічні матеріали, а й статистичні дані, матеріали усної історії. Так, наприклад, Г. Дубинський описав ментальність, вірування та забобони стосовно викликання дощу в посуху, похоронні обряди та звичаї, легенди про домовиків [4]. В. Никифоров здійснив опис народного календаря, побутових обрядів, звичаїв та вірувань, він же одним з перших розповів про чумацький промисел у Херсонській губернії [14].

У розвідці П. Чеховича про с. Цибульове серед інших матеріалів наведено цікаві народні перекази про Мамаїв яр і Мамаїв курган (могили) поблизу цього села, легенди про скарги [22]. В. С. Лобачевський записав апокрифічні уявлення про створення світу й людини, її призначення, вірування в потойбічне життя, ворожіння, чари, замовляння [11, 12].

Священик Гавриїл Сорокін – автор історико-етнографічних досліджень про містечко Дмитрівку Олександрійського повіту Херсонської губернії [18, 19, 20], де він зафіксував етнічні особливості росіян та українців, весільні й похоронні обряди, звичаї на хрестинах, звичаї побратимства і посестринства, молодіжні розваги й ігри, а також цікаву інформацію про знахарство, серед них – 17 замовлянь, що стосуються різних хвороб людей і тварин. Працю Г. Сорокіна високо оцінили М. Комаров та інші вчені – рецензії на неї друкували журнали «Зоря», «Киевская старина» та «Этнографическое обозрение».

Священик Афанасій Лісовський теж досліджував особливості українського народу та його творчості, зокрема українських народних дум [7—10]. Він також є автором історико-статистичного та етнографічного опису с. Гайворона Конотопського повіту.

На жаль, відомостей про цих дослідників із середовища духовенства практично немає. Значно ускладнює пошукову роботу й те, що більшість згаданих праць публікувалися у місцевих газетах, які давно вже стали бібліографічною рідкістю. Однак навіть ці обмежені дані засвідчують вагомість внеску в розвиток

фольклористичних та етнографічних досліджень Південної України, що його зробили священнослужителі Православної Церкви, місцеві архиєреї та ієреї.

1. Біднов В. О. «Устное повествование запорожца Н. Л. Коржа» та його походження і значення. – Прага, 1926.
2. Білий В. В. Минуте етнографії на колишній Катеринославщині та її сучасні завдання // Археологічний збірник Дніпропетровського краєзнавчого музею. – Т. I. – С. 235–260.
3. Горленко В. Ф. Русское географическое общество и украинская этнография в середине XIX века // Советская этнография. – 1957. – № 3. – С. 128–142.
4. Дубинский Г. Историко-статистическое описание села Алексеевского (Любимовского) и прихода при его Николаевской церкви Екатеринославской губернии // Екатеринославские епархиальные ведомости. – 1873. – № 5. – С. 72–74; № 6. – С. 65–77; № 7. – С. 97–104.
5. Журба О. І. Про початок історико-археографічних досліджень на Катеринославщині // Регіональні і загальні в історії: Тези міжнар. наук. конф. – Дніпропетровськ: Пороги, 1995. – С. 184–187.
6. Косовский М. О некоторых из народных поверий (из дневника приходского священника) // Прибавление к Херсонским епархиальным ведомостям. – 1867. – № 21. – С. 289–305.
7. Лисовский А. Н., свящ. Биография и характеристика кобзаря Т. М. Пархоменка // Вестник Юга. – 1903. – № 382.
8. [Лисовский А. Н.] Кобзарь Пархоменко в Екатеринославе. Местная хроника // Приднепровский край. – 1903. – № 1772.
9. Лисовский А. Н., свящ. О малоросском национальном типе (Тезисы лекции) // Приднепровский край. – 1902. – № 1140 (передрук: КС. – 1902. – Кн. 3. – С. 178–181).
10. Лисовский А. Н. (свящ.). О малорусских народных думах // Приднепровский край. – 1901. – № 1135.
11. Лобачевский В., свящ. Летопись прихода с. Ольшанки св. Иоанна Милостивого церкви // Прибавление к Херсонским епархиальным ведомостям. – 1888. – № 13, 18, 23; 1891. – № 10–14; 1892. – № 17–19.
12. Лобачевский В., свящ. Приписная к Ольшанскому приходу деревня Осички (она же Адабашева) // Прибавление к Херсонским епархиальным ведомостям. – 1888. – № 23. – С. 605–709.
13. Местные исключительные простонародные предрассудки и суеверия // Прибавление к Херсонским епархиальным ведомостям. – 1862. – № 5. – С. 459–464.
14. Никифоров В., свящ. Описание прихода, принадлежащего соборной Успенской церкви уездного города Александрия Херсонской губернии // Херсонские епархиальные ведомости. – 1873. – № 17. – С. 488–510; № 18. – С. 519–538; № 19. – С. 566–588.
15. О поверьях, предрассудках и разных обычаях жителей некоторых селений Бердянского уезда // Таврические губернские ведомости. – 1863. – № 6, 11, 15 (відбитка: Симферополь. – 1863. – 21 с.).
16. Полное собрание русских летописей. – Т. II.
17. Путешествие Атиохийского Патриарха Макария в Россию в половине XVII века, описанное его сыном, архидиаконом Павлом Алепским / Пер. с араб. Г. Муркоса. – Москва, 1896. – Вып. I (От Алеппа до земли козаков).
18. Сорокин Г., свящ. Исчезнувшие села Новороссийского края // Херсонские епархиальные ведомости. – 1900. – № 6–7.

19. Сорокин Г., свящ. Местечко Дмитровка. Опыт историко-статистического и этнографического описания // Сборник Херсонского земства. – 1890. – № 7 (окреме видання: Херсон, 1890. – II+65 с.).
20. Сорокин Г., свящ. Свадьбы и свадебные песни у малороссов и великороссов м. Дмитровки Александрийского уезда Херсонской губернии // КС. – 1890. – Т. IX. – С. 194–200; Т. XII. – С. 201–246. (окремо: Київ, 1891).
21. Чемена М. Заметки о некоторых неправильных религиозных понятиях и предрасудках простого народа (из дневника священника) // Прибавление к Херсонским епархиальным ведомостям. – 1860. – № 1. – С. 31–36; № 2. – С. 82–86; № 9. – С. 587–597; № 12. – С. 597–648.
22. Чехович П. Сведения о селе Цибулеве и его окрестностях // Херсонские епархиальные ведомости. – 1873. – № 7. – С. 212–219; № 22. – С. 687–691.
23. Эварницкий Д. И. Две поездки в Запорожскую Сеч Яценка-Зеленского, монаха Полтавского Крестовоздвиженского монастыря в 1750–1751 гг. – Екатеринослав, 1915.

SUMMARY

Lyudmyla Ivannikova

Significance at folkloristic and ethnographic research of the Southern Ukraine by orthodox priests

The author of the article reports that in a middle of XIX century orthodox priests wrote down folk songs, legends, popular beliefs, customs and ceremonies of South Ukraine, carried out historical-ethnographic descriptions of small towns and villages of this region.

Яна Івлєва,

**асистент кафедри історії та правознавства
Євпаторійського інституту соціальних наук
Республіканського вищого навчального закладу
«Кримський гуманітарний університет» (м. Ялта)**

ВІРОВЧЕННЯ МОЛОКАН ТАВРІЙСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ.

Розглядаються основні положення віровчення молоканської секти Таврійської губернії в першій половині ХІХ ст. Визначені особливості сектантського вчення, охарактеризовані джерела й обряди молокан. Проаналізовані відмінності між окремими течіями молоканства, простежені причини та наслідки роздроблення секти.

Ключові слова: релігія, сектантство, молокани, віровчення, Таврійська губернія.

У сучасному світі спостерігається посилення інтересу до релігійної складової життя суспільства. У цьому руслі активізується дослідження історії та віровчення різних релігійних течій. Особливу увагу викликають сектантські угруповання, що відійшли від офіційної Церкви і сформулювали своє опозиційне вчення. Цікавою є діяльність православних сект, зокрема молокан, що залишили помітний слід в історії Російської імперії ХІХ ст. Молокани створили віровчення, в якому специфічно відобразилися найактуальніші питання суспільно-політичного життя країни.